

JEFFREY MOUSSAIEFF MASSON, SUSAN McCARTHYOVÁ: Když sloni pláčou

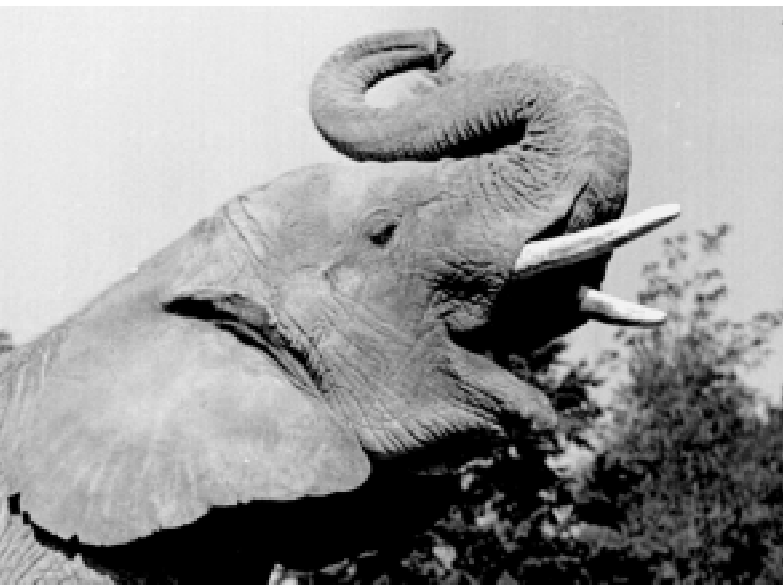
Emocionální svět a citový život zvířat. Nakladatelství Rybka Publishers, Praha 1998, 312 stran, náklad a cena neuvedeny

Ještě před přečtením obsahu nabádá titul knihy k napsání recenze typu „Když pláčou recenzenti“. Už design obálky uvádí čtenáře v pochybnost, zda je kniha opravdu „určena laikům i profesionálům“. Přesto se mi podařilo setkání s tímto textem přežít, a dokonce si myslím, že by si Massonovu knihu měli přečíst (nejen) biologové.

O čem je řeč, je jasné na první pohled. Lidé jsou na zvířátka hrozně oškliví a něco by se s tím mělo dělat. Proč? Ta stvoření přece cítí totéž co my. Kriticky myslící vědec klasického ražení by namítl: „Jak antropomorfizující!“ Masson by na takovou námitku odpověděl jediným možným způsobem: „Jak stupidní a předpojaté!“ Člověk, který věří na evoluci, nemůže než s Massonem souhlasit (viz Vesmír 78, 109, 1999/2). Jak napsal D. W. Rajecki: *Akceptujeme-li předpoklad, že chování není ničím jiným než projevem fyziologických procesů, pak uznávat biologickou, ale odmítat psychologickou podobnost mezi námi a ostatními druhy je nelogické a neodůvodnitelné.* Ostatně nulová hypotéza vždy říká, že mezi srovnávanými jevy není rozdíl; nulovou hypotézu o nerozdílnosti emocí a vnímání světa námi a našimi blízkými zvířecími příbuznými zatím nikdo nevyvrátil. Představa o lidské výjimečnosti je nejen logicky pochybená, ale navíc empiricky špatně. *Nejsme jenom poněkud podobní zvířatům, my jsme zvířata*, jak napsala britská filozofka Mary Midgleyová (s. 240).

Každý člověk, který kdy choval nějakého domácího mazlíčka, ví, že zvíře má podobné pocity jako jeho pán. Jak je možné, že to nevědí vědci? Podle Erazima Koháka je tím vinen karteziánský dualismus. Představa zvířete jako necítícího stroje nastoupila v době, kdy začínala hromadná „masná výroba“ a zábavu vyšších vrstev se stala vivisekce. Užitelné důvody odsuzování antropomorfizmu jsou tedy zřejmé – jestliže se určitému organismu upřou nějaké vlastnosti (třeba emoce), lze se zbavit morálních závazků vůči němu, a posílit tak samozvané dominantní postavení člověka. Kdyby zvíře něco cítilo, tak by jeho fyzické trápení bylo morálně neospravedlnitelné. Když se rozhodneme, že nic necítí, nemůžeme ani my cítit vinu. Analogickou argumentací lze ospravedlnit cokoliv, především výjimečnost postavení člověka v přírodě.

Snímek © V. J. Staněk

Leccos napovídá i původní význam slova antropomorfismus – přisuzování lidských vlastností bohům. To je porušením hierarchie, stejně tak jako přisuzování lidských vlastností „subhumánním“ živočichům.

Autoři vědí, že antropomorfismus není „buď, anebo“. V testování hypotéz o emocionálním životě zvířat je samozřejmě třeba brát v úvahu hierarchii fylogenetické podobnosti. Upírat psovi nebo šimpanzovi pocit radosti je perverzní. Ovšem na druhé straně by se o smutném sumýši či rozparáděném žížale „dalo s velkým úspěchem pochybovat“. Zůstává otázka, co sumýš, žížala a další organizmy cítí, respektive jaké je to cítit magnetické pole nebo vnímat polarizované světlo.

Rada antropomorfických tvrzení je ale mnohem méně nápadná. V současné době vycházejí desítky článků o potravních interakcích mezi rodiči a potomky. Mláďata žadoní a rodiče přidělují potravu podle potřeby mláďat v hnízdě. Takové tvrzení má daleko od představy o lvu jako králi zvířat, ale antropomorfismus je to také. Proč? Behaviorální ekologie, která tento problém studuje, je vědou o funkcích chování. Přesto by si měl být každý etolog vědom toho, že při testování funkčních hypotéz může pouze určit, na jaké podněty sledovaný živočich reaguje a jak (v uvedeném příkladu hraje roli velikost a stáří mláďat, intenzita hlasového žadonění a pohybů, pozice konkrétního mláděte a výška, kam dosáhne). Tím se ale netestují důvody, proč reaguje – ty jsou pak odvozeny z logiky přírodního výběru (Kennedy J. S.: *The New Antropomorphism*, 1992). Termíny rozdělování potravy a potravní potřeba se týkají funkčních (ultimátních) úvah o optimálních reprodukčních strategiích, a tak nemohou sloužit jako příčinné (proximátní) vysvětlení chování. Přesněji řečeno používání takových označení může vzbudit (nemístný) dojem, že jsme vysvětlili mechanismus chování. My jsme ale jen řekli, proč jedinec něco dělá, a ne jak to dělá (jaké fyziologické mechanismy jsou podkladem jeho reakce). Testování funkčních hypotéz vlastně probíhá stejně jako ověřování hypotéz o mechanismu, jen na jiné strukturální úrovni – nedíváme se na to, co je uvnitř živočicha, ale na celého živočicha.

Na podporu svého jhádou proti odsuzování antropomorfizmu uvádějí Masson a McCarthyová řadu anekdotických pozorování s plným vědomím toho, že věda může s takovým materiálem pracovat jen stěží. Všechna tvrzení jsou pečlivě podložena citacemi. To je sice plus, ale bohužel se celou knihou jako červená nit vine nepochopení řady věcí. Hned v úvodu (na s. 15) se sice uvádí rozdíl v proximátním a ultimátním vysvětlení chování (i když velice zmateně), ale z celé další argumentace plyne naprosté nepochopení problému. Např. na s. 73 se píše o evolučních výhodách starání o příbuzné, následující věta však zní: *Ale možná to vše dělají také proto, že milují svoji rodinu.* Neustále dokola se tak opakuje stejná chyba. Autoři uvedou, jak dané chování vysvětluje sociobiologie, a pak napíší: *Tím ovšem není řečeno, co takový samec a samice cítí* (s. 136). Jistěže není! Tím se behaviorální ekologie jednoduše nezabývá. To je parketa neurofyziologie a příbuzných oborů. Přitom na s. 192 u podobného případu autoři vědí, že *obě vysvětlení si nijak neprotiřečí.*

Vzhledem k mnohdy přehnaně emocionálnímu stylu, v němž je kniha napsána (to je aspoň můj pocit), vás ani nepřekvapí nelibost autorů vůči „cynickým“ sociobiologickým interpretacím chování člověka a ostatních zvířat. Tento odpor je ale naprosto nepochopitelný vzhledem k obsahu knihy – autorům vůbec nedošlo, že objasnění toho, jak chování přispívá k fitness genů, nijak neubírá emocím na důležitosti (viz dvě roviny vysvětlení). Mimochodem – dokážete si představit, co jiného než emoce by mohlo regulovat chování?

Argumentace je mnohdy lajdácká a vyplývá jen ze zbožného přání autorů. Lidé se prý svými mimomanželskými styky nesnaží maximalizovat fitness, ale naopak se snaží co nejuvíce vyhnout nechtěnému těhotenství (s. 34). Jenom mi vrtá hlavou, proč se o to ženy snaží (samozřejmě že podvědomě) zrovna v plodné části cyklu a preferenčně s kvalitnějšími partnery...

Snaha najít emoce úplně všude vede až k absurdním otázkám: *Cítí nasyčená kočka potěšení z utrpení myši?* (s. 140). Jediná možná odpověď zní: *Kočka cítí potěšení z myši*. Utrpení myši je sice korelováno s jejím chycením, ale není příčinou toho, že je chycena. Utrpení kořisti prostě predátora nezajímá (a proč by mělo?). Je také škoda, že se autoři více nedrželi jednoduchých vysvětlení, když se jim to podařilo třeba u epimeletického chování (pomáhání nemocným a ohroženým jedincům u sociálně žijících živočichů). Je známo, že delfíni často nadnášejí k hladině nejen poraněné delfíny, ale i žraloky nebo kusy dřeva. Podnětem pro epimeletické chování je tedy dlouhý plovoucí předmět přiměřené velikosti (za normálních okolností to musí být nejčastěji jiný delfín). Autoři pak velmi trefně píší, že je možné, že jsme delfinům přinejmenším stejně sympatičtí, jako klády nebo mrtví žraloci (s. 160).

Autorům je sice jasné, že je jedno, jaké dáme různým jevům nálepky (s. 61), ale z celé knihy mám dojem, že současná věda už sice říká to, co by chtěli autoři knihy slyšet, ale neříká to dost emocionálně. Věda prostě není dostatečně dojemná.

Pokud jde o úroveň překladu – ta je tradiční. Takže z principu parsimonie se stal „princip spořivosti“ (s. 32) a z vlh běločelých (hnízdí v norách) zase „medozvěstky (druh ptáků žijící v Africe a budující tunelovitě příbytky)“. Medozvěstky opravdu existují, jsou ovšem parazitické, a tudíž si hnízda nestavějí. A tak bychom mohli pokračovat... Překladatel si plete evoluční biologii s vývojovou, ale naštěstí není problém domyslet si, o čem je vlastně v knize řeč.

BOŽENA ZIMOVÁ: *Dřevěnej chleba*. Vzpomínkový román z pražského Podskalí

Vyd. Petr Zima, *) Praha 1998, 174 stran, náklad neuveden, doporučená cena 140 Kč

Tento román není typickým románem a jeho autorka není typickou romanopiskyní. Tělem i duší je jednak Podskalačkou, jednak bohemistkou, přičemž obojí je pro „Dřevěnej chleba“ stejně závažné. Neznamená to, že by B. Zimová předtím nic nenapsala – její kratší prózy a dva romány vyšly již před druhou světovou válkou. Především ale na vrcholu tvůrčího období svého života (od r. 1952) působila v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, kde vznikla i její skvělá práce „Vorařský slang starého Podskalí“ (viz jazykový koutek na s. 56). Vyšla r. 1965 v Rozpravách ČSAV a brzy poté byla odměněna cenou hl. m. Prahy. Několik set výtisků odborné publikace téměř okamžitě zmizelo z knihkupeckých pultů...

Již tehdy se autorka, pocházející ze starého podskalského rodu Černoehorských, rozhodla, že se k jazyku vorařů, dřevařů a pískařů vrátí formou, která by byla přístupná mnohem většímu počtu čtenářů. Trpělivě shromažďovala další materiály a na knize pracovala téměř až do své smrti (1978). Románový příběh, jehož děj se odehrává koncem 19. a začátkem 20. století, založila na vyprávění své rodiny a desítek dalších Podskaláků. Ústředními postavami knihy jsou autorčin dědeček Jan Černoehorský, který se z chudých začátků vypracoval až na předního měšťana a majitele ohrady s dřívím, a jeho druhá žena Kateřina. Jakkoli autorčím cílem zřejmě bylo oživit dialogy v původním znění a uchovat je pro další generace, nelze podcenit uměleckou hodnotu příběhu. Děj

DOVOZ A DISTRIBUCE

ZAHRAŇIČNÍ LITERATURY

MEGA BOOKS INTERNATIONAL

Moldavská 5,
101 00 Praha 10
tel.: 02/67311514-6,
fax: 02/67311517

WWW.MEGABOOKS.CZ

MEGABOOK@MEGABOOKS.CZ

Knihy má tedy řadu nedostatků. Přesto (nebo snad právě proto) se domnívám, že stojí za to si ji přečíst: jako soubor zajímavých pozorování, kterým většinou není v učebnicích věnována větší pozornost, jako odstrašující případ někdy odfláknuté argumentace a také kvůli řadě dobrých otázek, které autoři kládou (nejzajímavější a nejpovedenější částí knihy je závěr, s. 229–246). Se spekulativními odpověďmi, které nabízejí, asi nebudete mnohdy souhlasit, ale mohly by vás přimět k zamyšlení.

Masson a McCarthyová se naprosto správně ptají: *Proč by zvíře nemohlo cítit to, co člověk?* Je myslím ale trochu škoda, že nikde explicitně neuvádějí jinou formulaci téže otázky, která jde více k jádru věci: *Proč by měl člověk cítit něco jiného než zvíře?* **Tomáš Grim**

je prostý, poctivě procítěný – někde až syrový, jinde jímavý, ale vždy bez falešné sentimentality.

Genius loci, ukrytý mezi řádky, nás vtáhne mezi lidi, kteří tu na přelomu století žili, jimž o něco podstatného šlo (nezřídká i o život), a proto drželi víc pohromadě, než je dnes obecně zvykem. Skromná vorařská vesnice pod skalou, na níž původně stával kostelík sv. Kosmy a Damiana, bezprostředně sousedila se staroslavným Vyšehradem. Kdo žije v tak podivuhodném místě, naučí se spolu s ním dýchat, stává se jeho součástí. „*Tak ven s tím! Co nám hrozí?*“ „*Říkám to vám, maminko, první, a říkám to proto, že se to teď tatínek nesmí dovědět. Maminko, budou bourat Podskalí!*“ „*Co to povídáš? Kdes to splasil, co je to za nesmysl, jak tomu mám rozumět: bourat? Přece nás tady nemůžou bourat, když nás tady tolik bydlí? A co voraři, pískaři, ledaři a my vohradníci, je to náš domov, dyť my jsme tady jako do země zasazený, dyť my tady z toho kousku země rostem, vory se nám hou-pou na řece a přičapávají k našim čapadlům, dyť ty povodně nás tady věčně křtily, děti nám braly, dech nám vyrážely z těla, ale neodplavily nás, neuhnují jsme jim. Co je to za blbost, kdes to slyšel, že nás budou bourat?*“ *vyrázila Kateřina jedním dechem ze sebe, celá červená, na čele pot, zaťaté ruce v pěstích bubnovaly o kulatý rodinný stůl.*

Šlo-li autorce skutečně především o oživení profesního slangu, pak se jí to podařilo měrou nebyvalou. Po přečtení knihy bezděky začnete sami k sobě mluvit po vorařsku. **Pavla Loucká**

*) Knihu, která je k dostání též u knihkupeců, lze objednat i u vydavatele: Petr Zima, Dlouhá třída 24, 110 00 Praha 1, IČO 6765 2646, tel.: (02)24252497 nebo (02)2315698. Při osobním odběru v Praze pro individuální zájemce sleva 25 %.